

Kozłowski, Eligiusz

Do dziejów komunardów polskich w Belgii

Przegląd Historyczny 58/3, 506-514

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ELIGIUSZ KOZŁOWSKI

Do dziejów komunardów polskich w Belgii

Komuna Paryska jak i udział w niej Polaków należeć będą zawsze do najciekawszych kart historii świata i Polski w XIX wieku. Chwalebny i stosunkowo liczny udział Polaków w walkach Komuny Paryskiej doczekał się już bogatej literatury pamiętnikarskiej i monograficzno-przyczynkowej. Nie miejsce tu na jej ocenę czy też proste wyliczenia. Interesujących się tym zagadnieniem wystarczy odesłać do książki K. Wyczańskiej, gdzie obok solidnej bazy archiwalnej i drukowanej znajdzie czytelnik obszerny zarys udziału Polaków w Komunie¹. Zadaniem niniejszego artykułu jest przedstawić losy komunardów polskich w Belgii w oparciu o archiwa brukselskie.

Główny zrąb archiwaliów dotyczących tego problemu znajduje się w Archiwach Generalnych Królestwa (Archives Générales du Royaume) w zespołach akt Ministerstwa Sprawiedliwości, Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego (Ministère de la Justice, Département de la Sécurité Publique) w tekach oznaczonych numerami 76, 82 i 84, a nadto w tekach 74, 77, 78, 83, 85 i 86. Te ostatnie obejmują już przeważnie osoby pochodzenia francuskiego, a w każdym razie niepolskiego, dezertorów obu walczących stron, uciekinierów cywilnych itp.

Wojna francusko-pruska wywołała w Belgii duży niepokój i stan napięcia wśród kół dworskich, rządzących i wśród społeczeństwa. Związana tradycyjnymi węzłami przyjaźni z Francją, patrzyła Belgia z bólem na jej klęskę, była w pełni po jej stronie bez względu na zapatrywania polityczne partii. Nie chodziło tu o zachwiany, czy wreszcie obalony tron Napoleona III, rzecz szła o Francję². Objawy sympatii były wyraźne, przejawiały się one w próbie formowania legionu belgijskiego na rzecz Francji³, czy też wreszcie w udziale ochotników belgijskich w Komunie Paryskiej⁴. Te wyrazy sympatii społeczeństwa nie mogły jednak naruszyć w niczym deklarowanej ścisłej neutralności Belgii, spotęgowanej i zagrożonej nadto w pierwszej fazie wojny obawą inwazji pruskiej na jej terytorium celem ominięcia francuskich umocnień nad Renem. Rząd belgijski zmuszony był więc i do zachowywania jak naj-

¹ K. Wyczańska, *Polacy w Komunie Paryskiej 1871 r.*, Warszawa 1957.

² Istniało jednak pewne rozdwojenie w opinii belgijskiej między Flamandami a Walonami, które to zjawisko tylko sygnalizujemy.

³ Nierzadkie były np. wypadki dezercji żołnierzy belgijskich i zaciągania się następnie w szeregi armii francuskiej, nadto wstępowali do służby francuskiej Belgowie zamieszkałi w Paryżu i we Francji. Znaczna ich liczba służyła w armii gen. Faidherbe.

⁴ Do połowy sierpnia 1871 r. zidentyfikowano 165 Belgów-komunardów (wg obliczeń „Journal de Bruxelles”).

ściślejszej neutralności i poważnego wzmocnienia swych wojsk na pograniczu z Prusami i Francją⁵.

Kłęski Francji już od pierwszych chwil wojny spowodowały znaczny napływ dezertersów i uciekinierów cywilnych, których liczba wyniosła wkrótce około 30 tysięcy osób, nad którymi trzeba było rozciągnąć opiekę socjalno-bytową i polityczną⁶. Po wybuchu Komuny napłynęła do Belgii druga fala uciekinierów z Paryża, wśród których dominowała arystokracja i finansjera II Cesarstwa.

Wybuch Komuny odbił się głośnym i to dość mieszanym echem w Belgii. Upadek Cesarstwa mógł podniecić wyobraźnię i wzmóc działalność belgijskich republikanów, ale nadbiegające do kraju odgłosy o radykalnych reformach Komuny w dziedzinie socjalnej mogły wywołać drażniący wpływ na socjalistów belgijskich, na proletariat, na ludzi o radykalnych poglądach społecznych. W związku z tym trzeba było zabezpieczyć się przed ewentualnymi zamachami na ustrój monarchiczny i przed wpływami ideologii komunistycznej. Kraj w tym okresie przeżywał gorączkowe dni związane z projektami reformy wyborczej i poważnymi rozruchami społecznymi, które miały miejsce w ważniejszych ośrodkach przemysłowych kraju, jak Liège, Charleroi, Verviers, Bruksela, Mons. Z chwilą upadku Komuny należało się zabezpieczyć znów przed napływem jej rozbitków na terytorium belgijskie i wzmoczeniem w ten sposób wpływów lewicowych na społeczeństwo. I oto dochodzimy do zasadniczego zagadnienia: Polscy komunardzi w Belgii i przeciwdziałanie władz belgijskich.

W tece nr 76 znajdują się trzy listy osób pochodzenia cudzoziemskiego, dla których władze belgijskie zamknęły granicę, a posądzonych o czynny udział w Komunie. Na liście pierwszej znajdują się następujące nazwiska polskie (w wersji oryginału): 1. *Dombrowski Jaroslaw — Aide-de-Camp du Général Cluseret. Commandant la 2-me armée de Paris*. 2. *Okolowich — Colonel au service de la Commune*. 3. *Okoloski — ne peut être que Okolowich*. 4. *Wroblewski — Commandant le 2-e Corps de l'armée de Paris*⁷. Na liście drugiej figuruje tylko jedno nazwisko polskie: *Landowski — Colonel au service de la Commune*⁸. Wreszcie trzecia lista uzupełniająca obejmuje 48 nazwisk, z których tylko dwa brzmią niepolsko, a mianowicie: nr 37 Rupprecht i nr 43 Vandelin. To ostatnie jest, jak zobaczymy dalej, zniekształconym imieniem polskim wziętym jako nazwisko⁹. Jeśli chodzi o pierwszego — Rupprechta, to wykluczyć należy możliwość, iżby to mógł być Karol Ruprecht, były członek Rządu Narodowego i komisarz pełnomocny tego Rządu, którego nazwisko — i tylko nazwisko — figuruje w spisie podanym przez M. Złotorzycką, a opublikowanym na podstawie listu ambasadora Okuniewa do ks. Gorczakowa¹⁰. K. Ruprecht już z racji swych poglądów społecznych i politycznych nie mógł się angażować w Komunie, podpisał przecież memoriał z 5 lipca skierowany przeciw Komunie i wła-

⁵ To pogotowie wojenne zostało odwołane dopiero w początkach marca 1871 r.

⁶ Ta fala uciekinierów opuściła Belgię mniej więcej do połowy marca 1871 r. korzystając z darmowych przejazdów kolejowych i zasiłku 1 fr dziennie.

⁷ Min. de la Justice: Sûreté Publique. Archives Générales du Royaume (dalej AGR-S. P.) doss. 76, Liste des étrangers auxquels l'entrée de la Belgique est interdite.

⁸ AGR-S. P., doss. 76, 2-e liste supplémentaire des étrangers...

⁹ Tamże, doss. 76, 3-e liste supplémentaire des étrangers...

¹⁰ M. Złotorzycka, *Polacy w Komunie Paryskiej w r. 1871*, „Niepodległość” t. VI, 1932, s. 312, nr 29.

snym rodakom w niej uczestniczącym. Był natomiast w Komunie niejaki Albert Wilhelm Rupprecht, z zawodu stolarz-artysta, pochodzący ze Strassburga, żołnierz 12 p.p. w Blidah, a według własnego oświadczenia, kapral w 210 batalionie sfederowanych¹¹. Słusznie więc K. Wyczańska pominęła tego Rupprechta w swoich wykazach umieszczonych na końcu książki (aneksy A i B). Ambasador Okuniew znał zapewne Karola Rupprechta z jego działalności powstańczej i emigracyjnej i gdy władze francuskie lub jego własni agenci odkryli tak aktywnego komunardę o identycznym brzmieniu nazwiska, cóż łatwiejszego było, jak wykazanie go jako Polaka.

Natomiast nazwisko figurujące pod nr 43 brzmi całkowicie niepolsko, ale porównanie zestawu nazwisk u Złotorzyckiej z zestawem nazwisk „belgijskich” prostuje tę oczywistą pomyłkę. Otóż u Złotorzyckiej spotykamy pod nr 29 nazwisko Wandalina Krasowskiego, kaprała batalionu „Mongereau”¹², natomiast na liście „belgijskiej” notujemy pod nr 18 nazwisko Krasowski bez imienia, które figuruje pod nr 43 właśnie jako nazwisko Vandelin z bliższym określeniem jego funkcji zgodnym z listą M. Złotorzyckiej, a więc kaprała w batalionie „Montgeron”¹³. To samo znajdujemy i u Wyczańskiej, która wymienia Krasowskiego w liście B, bez imienia, natomiast ze stopniem kaprała w batalionie „Mongereau”, kwestionując tym samym jego aktywne uczestnictwo w Komunie¹⁴.

Są to właściwie jedyne dwie sprzeczności jakie zachodzą między listami Złotorzyckiej, Wyczańskiej, a listą „belgijską”. Inne mniejsze usterki spotykamy np. przy nazwisku figurującym pod nr 35 listy „belgijskiej” — *Rozycki* — *officier à l'état major de la Commune*¹⁵, podczas gdy u Złotorzyckiej nazwisko to brzmi Kozicki — oficer głównego sztabu Komuny, dowódca oddziału na Wołyniu w 1863 r.¹⁶. Wyczańska zna również takie nazwisko (Różycki), ale daje mu inny zawód¹⁷. Oczywiście nie mógł to być E. Różycki, dowódca powstańczy na Ukrainie, natomiast oficer Kozicki w znanych nam spisach i wykazach oficerów 1863 r. nie figuruje. Inne różnice zachodzą w pisowni nazwisk lub w przypisach objaśniających czynności lub stopnie danej osoby. Różnice te zestawione zostały w liście końcowej.

Wszystkie te trzy listy były litografowane i rozesłane przez centralne władze bezpieczeństwa do władz prowincjonalnych jako ściśle tajne¹⁸. Tymczasem burmistrz m. Liège polecił trzecią listę wydrukować wbrew zaleceniom tajności¹⁹. Odkryta ona została przez jednego z wścibskich dziennikarzy w r. 1882 z okazji jakiegoś procesu politycznego i użyta jako argument publicystyczny przeciw zbyt pochopnym wyrokom, bo —

¹¹ AGR-S. P., doss. 84, Rupprecht Albert Guillaume (nr sprawy 257, 402), ébéniste, Strassbourg, rue de Marché 2.

¹² M. Złotorzycka, op. cit., s. 312, nr 29.

¹³ AGR-S. P., doss. 76, 3-e liste des étrangers... Pomyłka zachodzi tylko w określeniu jednostki bojowej, w której miał on służyć.

¹⁴ K. Wyczańska, op. cit., s. 195.

¹⁵ AGR-S. P., doss. 76, 3-e liste des étrangers...

¹⁶ M. Złotorzycka, op. cit., s. 312, nr 26.

¹⁷ K. Wyczańska, op. cit., s. 198; „Różycki, z zawodu ślusarz, aresztowany”.

¹⁸ AGR-S. P., doss. 76, Administracja S. P. do burmistrzów: pismo ogólne z 27 marca i 10 czerwca 1871.

¹⁹ Tamże, doss. 76: Burmistrz m. Liège do Administracji S. P. 20 listopada 1882. A oto pełny tytuł broszury: *Ville de Liège, 3-e liste supplémentaire des étrangers auxquels l'entrée de la Belgique est interdite*. Ch. Ledoux, Impr. de l'Administration communale — rue Agimont 14—8°, ss. 27.

jak zauważał autor artykułu — na liście z 1871 r. wydrukowanej przez p. burmistrza znajdowały się nazwiska osób, które dziś „zajmują we Francji oficjalne stanowiska”, nadto wyśmiewał czujność i orientację policji w 1871 r., która umieściła na niej nazwiska osób poległych lub straconych w czasie Komuny (m. in. J. Dąbrowski, Millièrè, L. Rossel, T. Ferré i in.)²⁰.

Jeśli chodzi o listę drukowaną w Liège jest ona identyczna z listą przesłaną przez władze bezpieczeństwa, poza oczywistymi pomyłkami w pisowni nazwisk (dla przykładu: 11. *Gruezynski*. 15. *Heidenreick*). Do list owych władze bezpieczeństwa dołączały zestaw fotografii wybitniejszych komunardów (wiemy, iż w ciągu czerwca i lipca rozsyłane były zestawy po 29 fotografii).

Komunardami zainteresowało się również belgijskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych, które zażądało od Sûreté Publique ich pełnej listy celem przesłania do belgijskich placówek dyplomatycznych (w tym wypadku chodziło o placówkę londyńską), aby zatrzymać wydawanie wiz na wjazd do Belgii osobom podejrzanym o udział w Komunie²¹. Również rząd wersalski prowadził rozległą korespondencję z władzami belgijskimi w sprawie zbiegłych tam komunardów i prosił o informacje (nie napotkaliśmy żądania ekstradycji). 23 czerwca 1879 poseł francuski w Brukseli zwrócił się do Sureté Publique z prośbą o informację o komunardach, których listę załączał. Znajduje się na niej jedyne nazwisko polskie: *Lansecki — résidence inconnue*²². 24 września t. r. poseł francuski Grouchy przekazał Sureté Publique obszerną listę osób oskarżonych o udział w Komunie z prośbą o informację, czy znajdują się one na terytorium Belgii i jakie jest ich obecne zachowanie²³. Na liście tej spotykamy następujące nazwiska polskie: 11. *Gikowski Valentin*. 44. *Rozwadowski Joseph*. 50. *Boracczinski J[ea]n*. 51. *Bornieuski Edouard*. 63. *Pruzinski Ernest L[oui]s*. 79. *Witkowski L[oui]s dit Rydel*. 85. *Szczewzikowski Antoine*. 88. *Kamenizicki Stanislas*. Na innej liście, zapewne również pochodzącej od poselstwa francuskiego, figuruje pod nr 3 nazwisko: *Lubicz Victor*²⁴.

24 października 1879 Sûreté Publique odpowiadając na list poselstwa francuskiego w sprawie 22 komunardów wymienia jednego Polaka: Witkowskiego Ludwika ps. Rydel, który według informacji posiadanych przez władze bezpieczeństwa *a quitté le port d'Anvers le 18 octobre 1872 pour Iquique*²⁵. O Witkowskim znajdujemy jeszcze kilka innych wzmianek w papierach Sûreté dotyczących jego danych personalnych, a mianowicie że urodził się w miejscowości Beest (zapewne Brześć Litewski) w 1846 r., że w czasie Komuny był jej urzędnikiem (*comptable*), że przybył do Belgii 14 sierpnia 1872 i dalej: *A servi la Commune de Paris. Condamné à 10 années de bannissement. Une feuille*

²⁰ „Le Perron Liègeois” nr 854 z 29 listopada 1882.

²¹ AGR-S. P., doss. 76, Ministerstwo Spraw Zagranicznych do S. P., 12 czerwca 1871.

²² AGR-S. P., doss. 82, Renseignements demandés par le gouvernement français sur les condamnés par contumace pour faits insurrectionnels réfugiés en Belgique, Liste de condamnés à la déportation dans une enceinte fortifiée.

²³ Tamże, Renseignements demandés... Liste des étrangers graciés sous condition d'expulsion.

²⁴ Tamże, Renseignements demandés... Individus, graciés sous condition d'expulsion, s'ils sont étrangers.

²⁵ Tamże, doss. 82, S. P. do poselstwa francuskiego w Brukseli, 24 października 1879.

de route lui a été delivrée le 21 août 1872 à l'effet acquitté le pays. Il s'est embarqué à Anvers le 2 octobre suivant pour le Pérou²⁶. W innym wykazie Witkowski figuruje, jako że przybył do Belgii 5 sierpnia 1872, a polecenie wyjazdu otrzymał 17 t. m. *Il a été déclaré avoir été condamné le 4 mars 1872 par le 3-me Conseil de Guerre séant à Versailles à 10 années de bannissement pour avoir servi la Commune. Sans moyens d'existence.* Decyzją władz belgijskich nie otrzymał pozwolenia na pobyt w Belgii i wyjechał 1 października angielskim statkiem „Glenariff” do Peru²⁷.

Inny komunarda polski to Kazdański Józef urodzony w 1819 r. w Pińczowie (w oryg. *Pinozow*), z zawodu introligator, który przybył do Brukseli z Londynu 16 maja 1875. Adnotacja policyjna brzmiała krótko: *Rien de défavorable*²⁸. Zamieszkiwał Kazdański w Brukseli szereg lat przy ul. des Alexiens 34 i w nieznanym bliżej czasie *il partit furtivement sans donner d'adresse*²⁹.

Następny komunarda to Burba Ferdynand, urodzony w Kownie 28 kwietnia 1838. Był studentem w Liège i prawdopodobnie w Mons, a w Belgii przebywał od 15 października 1872. Adnotacja policyjna była również krótka: *N'a fait l'objet d'aucune remarque défavorable*³⁰. W innej zapisce władz bezpieczeństwa czytamy, że Burba urodził się w Szawlach (w oryginale *Syauli Russie-Pologne*), zamieszkiwał przez pewien czas w Mons. Był żołnierzem Gwardii Narodowej w czasie Komuny, wzięty do niewoli 3 kwietnia 1871 w Chatillon, był więziony w departamencie Finisterre, a następnie wyrokiem sądu wojennego wygnany z Francji (sentencja z 12 lutego 1872). I znów adnotacja policyjna: *Bonne conduite pendant son séjour dans notre pays*³¹.

Pazdzierswki Jan Baptysta Adam, urodzony w Laubernac (według Wyczańskiej — Lubernac-Corrèze), z zawodu drukarz (*imprimeur*) lub rysownik wzorów koronkarskich (*dessinateur en dentelles*)³². Był kapitanem-adiutantem w Gwardii Narodowej i został skazany na 10 lat deportacji. 30 października 1872 otrzymał prawo tymczasowego pobytu w Brukseli do czasu otrzymania koniecznych informacji z Paryża³³.

²⁶ Tamże, doss. 84, Etat nominatif, des étrangers qui ont pris part aux troubles de la Commune de Paris et renvoyés de Belgique par mesures d'ordre. Mai 1876.

²⁷ Tamże, doss. 84, Listes des Communards: Etat des réfugiés ayant pris part au mouvement insurrectionnel de Paris, renvoyés du Pays 1871—1873 i Liste nominative des Communeux condamnés au bannissement par les Conseils de Guerre et qui après avoir pénétré en Belgique n'ont pas obtenu l'autorisation d'y séjourner.

²⁸ Tamże, doss. 82, Renseignements demandés par le gouvernement français... Liste No 10.

²⁹ Tamże, doss. 84, Listes des Communards: Administration Communale de Bruxelles. Police. Cabinet du Commissaire en Chef. Liste des Communards... 6 sierpnia 1880; Archives de l'Hotel de Ville (dalej: AHV), Police, carton 5. Kazdański był jeszcze notowany w marcu 1880 r.

³⁰ AGR-S. P., doss. 82, Renseignements demandés par le gouvernement français... Liste No 4.

³¹ Tamże, doss. 84, Listes des Communards: Etat des réfugiés politiques autorisés à résider en Belgique. F. Burba zmarł w Paryżu 5 października 1891. Był inżynierem cywilnym i prezesem Towarzystwa Polsko-Litewskiego („Bulletin Polonais” nr 53, 1891).

³² AGR-S. P., doss. 84, Listes des Communards: Liste nominative de Communeux condamnés au bannissement par les Conseils de Guerre et qui séjournent provisoirement en Belgique; Liste nominative de communeux condamnés... et qui séjournent provisoirement en Belgique avec permis révocable.

³³ Tamże, doss. 84, Listes des Communards: Etat nominatif des réfugiés politiques soumis au permis de séjour; AHV-Police, carton 5. Pazdzierswki był notowany jeszcze w marcu 1880 r.

Najwybitniejszą jednak osobistością z komunardów polskich, którzy znaleźli schronienie w Belgii, był generał Komuny August Okołowicz, syn emigranta polskiego z 1831 r. i Clémence Canuet. Obok Augusta Adolfa w Komunie brali udział jego bracia Anatol, Ferdynand, Edward i Karol³⁴. Po przybyciu do Belgii Okołowicz podał policji swój zawód jako kupiec (przybył 5 lutego 1874) i mieszkał początkowo w Wolenbeek. Otrzymał co prawda na początku pobytu *une feuille de route pour quitter le Royaume*, ale zwrócił się z bezpośrednią prośbą do ministra sprawiedliwości, który wyraził zgodę na udzielenie prawa zamieszkania tymczasowego, tym bardziej że jako renowator dywanów miał zapewnione źródło utrzymania, a nadto jego *condition privée et politique* nie dawała żadnych obiekcji³⁵. W innej tece papierów Sûreté Publique, Okołowicz podał swój zawód *rentier*, a opinia policji brzmiała: *Okołowicz a été renvoyé pour inconduite en 1853 de l'école polonaise des Batignolles à Paris. Capitaine pendant le siège, dans le corps dit des „Volontaires de la France”, il fut des premiers, au 18 mars à embrasser la cause de la Commune. Elu le 24 mars 1871 Commandant du 90-e bataillon, puis nommé, le 20 avril, colonel sous-chef d'état major de Dombrowski, il fut spécialement chargé de la défense d'Asnières et s'acquitta de cette mission avec le plus grand zèle. Blessé légèrement par suite d'une explosion de munitions, il fut promu au grade de général. Okołowicz s'est évadé de l'infirmerie de Satory. Le 5-e Conseil de Guerre l'a condamné par contumace, le 31 juillet 1872 à la déportation dans une enceinte fortifiée. Il est représenté comme un homme d'une moralité douteuse et dangereux au point de vue politique...*³⁶. W innej tece Sûreté Publique dotyczącej Okołowicza czytamy, iż był ranny drugi raz *par un de ses amis au Ministère de la Guerre... Renseignements peu favorables. Homme intelligent et instruit, mais d'une moralité douteuse, très dangereux au point de vue politique...*³⁷. Dalsze jego losy w Belgii nie są znane, wiadomo jednak, że przebywał tu czas dłuższy i trudnił się później sprzedażą dywanów³⁸.

Z innych komunardów lub osób, które podejrzane były przez władze francuskie o udział w Komunie, znalazło się przejściowo lub na stałe w Belgii kilkanaście osób, a mianowicie: Gordon Izydor — kapelusznik, urodzony w 1853 r. w Durbion [?] (w oryg. *Durbion, Russie-Pologne*), a zamieszkały w Brukseli przy *Chaussée de Mons*; Sabiński Algero [?] Rajmund, właściciel ziemski, urodzony w 1833 r. na Podolu, zamieszkały w Brukseli *rue du Trône*; Stypułkowski Henryk René, monter, urodzony w 1842 r. w Paryżu, zamieszkały w Brukseli *rue R. Rogier*³⁹. Nadto akta te notują niejakiego Frankowskiego, który otrzymał nakaz opusz-

³⁴ K. Wyczańska, op. cit., s. 177 n.

³⁵ AGR-S. P., doss. 82, Renseignements demandés par le gouvernement français...: Liste No 14; Doss. 84, Listes des Communards: Etat nominatif des étrangers ayant pris part aux troubles de la Commune et qui ont été renvoyés par mesure administrative depuis deux mois.

³⁶ Tamże, doss. 84, Listes des Communards: Etat nominatif des étrangers ayant pris part aux troubles de la Commune...

³⁷ Tamże, doss. 84, Listes des Communards: Etat des réfugiés politiques autorisés à résider en Belgique.

³⁸ Był znany przede wszystkim jako „restaurator dywanów”. Okołowicz zamieszkiwał w Brukseli jeszcze w marcu 1880 r. AHV-Police, carton 5.

³⁹ AGR-S. P., doss. 84, Listes des Communards: Etat nominatif des réfugiés politiques français habitant la ville de Bruxelles. Faubourg; AHV-Police, carton 5. Gordon, Sabiński i Stypułkowski zamieszkiwali Brukselę jeszcze w marcu 1880 r.

czenia Belgii, ale na skutek dobrych informacji nadeszłych z Paryża decyzja ta została odwołana (*C'est à tort qu'il avait été considéré comme communard*)⁴⁰. Teplicki Feliks, artysta malarz, urodzony w Płocku, ostatnio zamieszkały w Paryżu, został wygnany z Francji za udział w Komunie w stopniu *sergent-fourrier*⁴¹. Ostatnią osobą, która trafiła na listę podejrzanych była niejaka Zaliswki (*l'épouse*), określana jako *espion au service de Cluseret*⁴².

Na tym zamyka się wykaz komunardów polskich, których losy zaagnały do Belgii. Nie sądzimy, aby w przyszłości nie można było dorzucić do ich dziejów nowych faktów, gdy archiwa belgijskie zostaną w pełni przebadane i wykorzystane przez stronę polską.

3-E LISTE SUPPLÉMENTAIRE DES ÉTRANGERS AUXQUELS L'ENTRÉE DE LA BELGIQUE EST INTERDITE

1. Amborski — Lieutenant, employé chez un libraire du Quai Malaquai (Złot. 34; Wycz. a. B).
2. Babinski — Sergent, membre de l'Internationale (Złot. 39 Baliński; Wycz. a. B)⁴³.
3. Bulewski L. — Agent politique de la Commune (Złot. 28; Wycz. a. B).
4. Biernacki — Colonel, organise un corps de chasseurs fédérés (Złot. 20; Wycz. a. A, Biernacki [Ludwik?]).
5. Byszynski — Capitaine d'éclaireurs, sortant du corps Pindy; s'est mis à la disposition de la Commune (Złot. 18; Wycz. NN)⁴⁴.
6. Brzozowski Louis — Officier garibaldien, employé à la commission des barricades à Paris (Złot. 14; Wycz. a. B).
7. Dombrowski Théophile — Colonel de la Commune (Złot. 2; Wycz. a. A).
8. Dunin Władysław — Agent politique de la Commune (Złot. 12 Dopen Władysław; Wycz. a. A Dunin Bolesław)⁴⁵.
9. Dygath — Lieutenant (Złot. 33; Wycz. a. B).
10. Frankowski Alexandre — Aide-de-Camp de Jar. Dombrowski (Złot. 13; Wycz. a. B).

⁴⁰ Tamże, doss. 84, Listes des Communards: luźna karta b. d. i m. sporządzenia. Zapewne chodzi tu o Aleksandra Frankowskiego znanego Złotorzyckiej (nr 13) i Wyczańskiej (a. B).

⁴¹ Tamże, doss. 84, Listes des Communards: Liste des Communeux dont la présence est tolérée en Belgique; AHV-Police, carton 5. Zamieszkiwał on Brukselę jeszcze w marcu 1880 r.

⁴² AGR-S. P., doss. 84, 2-e liste supplémentaire des étrangers auxquels l'entrée de la Belgique est interdite. Lista ta jest pisana ręcznie, na której dopisano niebieskim ołówkiem nazwisko Zalizwki.

⁴³ Złotorzycka zna tylko Balińskiego, natomiast u Wyczańskiej oprócz Balińskiego spotykamy dwóch Babińskich — Aleksandra i Juliana. Nie ulega jednak wątpliwości, iż chodzi o Balińskiego, gdyż zgadzają się dane personalne, podane przez te autorki, z danymi „listy belgijskiej”.

⁴⁴ Wyczańska nie zna Byszynskiego jako uczestnika Komuny, wymienia go jednak kilkakrotnie jako „zdrajcę”, który będąc początkowo w służbie Komuny przeszedł na stronę wersalską.

⁴⁵ Dopen Władysław powtarza się w tej samej wersji i u Złotorzyckiej i u Wyczańskiej, i w pewnym sensie zgodna jest ona z wersją listy „belgijskiej”, w której brak tylko stwierdzenia, że był obarczony jakąś misją do Bukaresztu. Natomiast Dunin Bolesław cytowany przez Wyczańską wydaje się nie mieć nic wspólnego z Duninem Władysławem.

11. Gruczynski — Membre de la Société Polonaise et secrétaire de Mieroslawski (Złot. 6 Gruszczyński; Wycz. a. B).
12. Garczynski — Courrier de la Commune (Złot. 31 Garszyński; Wycz. a. B)⁴⁶.
13. Gasztowt — Officier; a collaboré à plusieurs journaux radicaux, notamment au „Cri du Peuple”; membre de la Ligue républicaine (Złot. 35; Wycz. a. B).
14. Grothus Bn — Fourrier (Złot. 40; Wycz. a. B).
15. Heidenreich — Employé à la guerre, grand ami de Félix Pyat (Złot. 32; Wycz. a. B).
16. Kostrzewski — Lieutenant au 155 bat^{on} de la garde nationale (Złot. 3; Wycz. a. B)⁴⁷.
17. Kwiatkowski — Ex-membre de la commission d'Armement en 1863 en Pologne, actuellement lieutenant dans un Bat^{on} fédéré (Złot. 9; Wycz. a. A i a. B)⁴⁸
18. Krasowski — (Złot. 29; Wycz. a. B)⁴⁹.
19. Kisielnicki — Garde-national (Złot. 41; Wycz. a. B).
20. Kamiński — Capitaine à l'Etat-Major de Dombrowski (Złot. 44; Wycz. a. A i a. B)⁵⁰
21. Lada — Sergent-fourrier au 227e bat^{on}; orateur des clubs de la Commune dès la formation (Złot. 7; Wycz. a. B).
22. Landowski — Commandant d'un bataillon fédéré; ci-devant colporteur en librairie (Złot. 19; Wycz. a. A).
23. Matuszewicz Charles — Colonel de la Commune (Złot. 11; Wycz. a. B)⁵¹.
24. Mickiewicz Ladislas — Lieutenant, fils du poète (Złot. 46; Wycz. NN).
25. Nawrocki — Lieutenant (Złot. NN; Wycz. NN)⁵².
26. Ninkowski — Agent politique de la Commune (Złot. 24; Wycz. a. B)⁵³.
27. Ostrowski I. B. — Employé au Ministère de la Justice à Paris en 1848, actuellement à la délégation communale du même département (Złot. 17; Wycz. a. B)⁵⁴.
28. Okolowicz — Général de la Commune (Złot. 21; Wycz. a. A).
29. Olszewski — Commandant d'éclaireurs à Paris pendant le siège, se dit comte (Złot. 30; Wycz. a. A).
30. Olszanski — Capitaine (Złot. NN; Wycz. NN)⁵⁵.
31. Popowicz — Capitaine, ex-typographe au „Réveil” journal socialiste (Złot. 10; Wycz. a. B).

⁴⁶ Cytowany przez Złotorzycką jako Garszyński, znajdujemy go również i u Wyczańskie; zgodność pełnionych funkcji wskazuje na identyczność osób. Wyczańska zna nadto Garczyńskiego podobno rozstrzelanego przez Wersalczyków.

⁴⁷ Wyczańska zna aż trzech Kostrzewskich, z których ostatni wydaje się być identyczny ze swym imiennikiem z „listy belgijskiej”. Por. też przypis 81 do Kostrzewskiego kpt.

⁴⁸ Wyczańska podaje trzech Kwiatkowskich, nie ulega jednak wątpliwości, iż w wypadku „listy belgijskiej” chodzi o Józefa Kwiatkowskiego, agenta zakupu broni w 1863 r.

⁴⁹ Por. wyjaśnienia w tekście na s. 508.

⁵⁰ Wyczańska podaje 3 Kamińskich jako uczestników Komuny. Chodzi tu zapewne o B. Kamińskiego cytowanego przez autorkę w aneksie B.

⁵¹ Z trzech cytowanych przez Wyczańską Matuszewiczów należy sądzić, że chodzi tu o Ludomira Bolesława Dionizego Matuszewicza, zachodzi bowiem zgodność rangi.

⁵² Złotorzycka zna natomiast Nowackiego, porucznika, tegoż samego Nowackiego cytuje i Wyczańska w aneksie B.

⁵³ Wyczańska twierdzi, że chodzi tu o Miecznikowskiego Ludwika cytowanego w aneksie A.

⁵⁴ Czyżby była tu mowa o słynnym „Ibusiu” Ostrowskim? Złotorzycka i Wyczańska znają to nazwisko, ale imiona nie zgadzają się (G. W. — Wycz. i Złot.; I. B. — „lista belgijska”).

⁵⁵ Ani Złotorzycka, ani Wyczańska nie znają takiego uczestnika Komuny, nadto brak jakiegokolwiek podobieństwa z innymi nazwiskami, które wskazywałyby na ewentualną omyłkę „listy belgijskiej”.

32. Paszkowski — Capitaine; ci-devant orateur des clubs radicaux à Paris (Złot. 16; Wycz. a. A).
33. Rutkowski — Capitaine d'artillerie fédérée; ancien sous-officier d'artillerie de l'armée russe (Złot. 15; Wycz. a. B).
34. Rosenthal — Agent politique de la Commune et signe Rozentolski (Złot. 25; Wycz. a. B).
35. Rozycki — Officier à l'Etat-Major de la Commune (Złot. 26 Kozicki; Wycz. NN)⁵⁶.
36. Rojewski — Officier garibaldien (Złot. 27; Wycz. a. B).
37. Rupprecht — Simple garde national (Złot. 36; Wycz. NN).
38. Ramlow — Médecin militaire (Złot. 47; Wycz. a. B).
39. Synek — Aide-de-Camp de Jaroslaw Dombrowski (Złot. 23; Wycz. a. B)⁵⁷.
40. Suvinski v. Surinski — Garde national (Złot. NN; Wycz. NN)⁵⁸.
41. Toxarzewicz — Garde national (Złot. 38; Wycz. a. B).
42. Twiski — Capitaine (Złot. 22 Twiński; Wycz. a. B).
43. Vandelin — Caporal⁵⁹.
44. Wołowski Bronislas — Membre de l'Internationale (Złot. 3; Wycz. NN)⁶⁰.
45. Wołowski Wladislaw — Frère du précédent; sous-lieutenant dans la garde nationale (Złot. 5; Wycz. a. B).
46. Wroblewski Valère — Général de la Commune (Złot. 8; Wycz. a. A).
47. Wilkoszewski Joseph — Garde national; délivré de Mazas où il a été enfermé pour émission de faux billets (Złot. 42; Wycz. a. B).
48. Wilkoszewski Etienne — Frère du précédent (Złot. 43; Wycz. a. B)⁶¹.

⁵⁶ Por. wyjaśnienia w tekście na s. 508.

⁵⁷ Odmienna pisownia nazwiska u Złotorzyckiej i Wyczańskiej (Sinek), nadto ta ostatnia skłonna byłaby identyfikować go z Syneckiem, starszym chirurgiem 151 batalionu gwardii.

⁵⁸ Złotorzycka wymienia jako komunistkę Edwarda Siwińskiego, toż samo pisze Wyczańska. Być może iż Suvinski vel Surinski z „listy belgijskiej” jest identyczny z E. Siwińskim.

⁵⁹ Por. wyjaśnienie na s. 508.

⁶⁰ Wyczańska zna Aleksandra Wołowskiego oraz braci Władysława i Bronisława Wołowskich, nie stwierdza jednak przynależności żadnego z nich do Międzynarodówki.

⁶¹ Złot. = Złotorzycka; nr 43 = nr listy opublikowanej przez M. Złotorzycką; Wycz. = Wyczańska; a. A = aneks A; a. B = aneks B; NN = nieznan.